

Ruch migracyjny w średniowiecznym Gdańsku

Migracja jako zjawisko społeczne znane jest od zarania dziejów ludzkości i należy do istotnych jej ogniw rozwoju cywilizacyjnego. Najstarszą jego formę stanowiła rzeczywistość koczowania. Zjawiska migracji są procesem ciągłym, zmieniającym formy w czasie. W średniowieczu przemieszczali się m.in.: misjonarze, zakonnicy, pielgrzymi, rycerze biorący udział w walkach, wojnach, ludność zasiedlająca ziemie, młodzież udająca się na studia, rzemieślnicy poszukujący pracy, kupcy. Rozwój handlu związany był z powstaniem nowych szlaków morskich i lądowych. Przybywanie do miast ludności i kupców z coraz odleglejszych terytoriów związane było z uzyskaniem przez miasta przywilejów (przymus drożny, prawo składu, prawo do organizowania jarmarków). Władcy zapewnili podróżującym bezpieczeństwo, ustanawiając prawa i sądownictwo drogowe (...) „Droga książęca cieszy się spokojem książęcym. To Polacy nazywają ręką książęcą” (...)¹.

W średniowieczu prawo stanowione wewnętrzne określało kwestie postępowania w podróży, sposoby rozstrzygania sporów, sprawy bezpieczeństwa, a także prawa i obowiązki wzajemne kupców i żeglarzy. Akty traktatowe regulowały wyłącznie warunki przemieszczania się i handlowania łącznie z zakładaniem i organizowaniem faktorii².

W panoramie średniowiecznych europejskich migracji istotne miejsce zajmował Gdańsk. Położony przy ujściu Wisły do Bałtyku stanowił ważny węzeł komunikacyjny i ośrodek handlowy (portowy).

Ruchy migracyjne ludności związane były z handlem. Bałtyk stanowił drogę morskich podróży z zachodu na wschód, z północy na południe. W Gdańsku krzyżowały się lądowe szlaki handlowe – droga królewska (via regia) wiodąca z Krakowa, droga kupców (via mercatorum) prowadząca do Kołobrzegu i Szczecina, znaczenie miały też drogi łączące Gdańsk, Wielkopolską oraz ośrodkami położonymi na wschód od Wisły³. Poza

¹ E. Rozenkranz, *Gdańska archeologia prawna*, Gdańsk 1993, s. 27.

² K. Libera, *Międzynarodowy ruch osobowy*, Warszawa 1969, s. 52–53.

³ A. Chodubski, *Mit dawnego i współczesnego Gdańska*, „Cywilizacje w czasie i przestrzeni” 1997, nr 3, s. 51–52.

ekonomicznymi (handlowymi) migracje uwarunkowane były m.in. względami politycznymi, militarnymi oraz religijnymi. Przybysze osiedlali się w Gdańsku na stałe bądź pozostawali tu czasowo.

W „Żywocie św. Wojciecha” (Vita prima sancti Adalberti) spisany w 999 r. przez benedyktyńskiego mnicha Jana Cannapariusa opisano podróż do Gdańska biskupa praskiego Wojciecha (Adalberta) Sławnikowicza⁴. Autor zapisał, iż Wojciech (Adalbert) udając się w podróż misyjną do krajów Prusów zatrzymał się w „urbs Gyddanycz” (mieście Gdańsku)⁵, gdzie 27 marca 997 r. nauczał i udzielił sakramentu chrztu zgromadzonym⁶. Wraz z biskupem do Gdańska przybyli: Radzymin-Gaudenty (brat Wojciecha – przekazał relację z przebiegu misji), Bogusza (Benedykt), kapłani, misjonarze, pomocnicy (kilku), a także ochrzczeni potomkowie jeńców wojennych znający język i obyczaje Prusów. Protektorem misji Wojciecha był książę Bolesław, który do ochrony misjonarzy przydzielił 30 zbrojnych wojów. Po dwutygodniowym pobycie w Gdańsku misjonarze udali się do kraju Prusów⁷.

Położenie Gdańska sprzyjało wymianie handlowej. W X–XIII w. kupcy gdańscy utrzymywali kontakty handlowe z: Anglią, Arabią, Bizancjum, Czechami, Danią, Flandrią, Francją, Kurlandią, Niemcami, Norwegią, Persją, Polską, Pomorzem Zachodnim, Prusami bałtyjskimi, Rusią Kijowską i Nowogrodzką, Słowacją, Szwecją, Walonią, Węgrami i Włochami⁸.

W wymianie międzynarodowej znaczny udział miały towary importowane do Gdańska ze Skandynawii. W X–XI w. stanowiły 1/3 ogółu towarów sprowadzanych do Gdańska⁹. W XI w. ze Szwecji sprowadzano ażurowe kłamy do pasów z brązu, oraz ażurowe okucia do pochew mieczy, z Danii i Norwegii monety¹⁰.

⁴ *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej*, red. K. Śmigiel, Gniezno 1992; Z. T. Wiewiórka, *Święty Wojciech chrzciciel nad Bałtyku*, Gdynia 1996; J. Powierski, *Święty Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1997, t. IV, s. 469; G. Labudda, *Święty Wojciech – biskup – męczennik, patron Polski, Czech i Węgier*, Wrocław 2000.

⁵ Gród gdański powstał około 970 r. na wyspie położonej u zbiegu rzek: Motławy i Wisły. Zajmował ok. 2 ha powierzchni; otoczony był drewniano-ziemnym wałem (o szerokości u podstawy dochodzącym do 25 m i wysokości około 10 m). W grodzie znajdowała się siedziba władcy-włodarza, a także ok. 200 domów rybaków i rzemieślników (głównie bursztynników i złotników), w których zamieszkiwało od 1000 do 2000 osób, za: A. Kisicka, *Pies pod mostem. O pierwszym Gdańsku, który powoli zdradza swoje tajemnice*, „Dziennik Bałtycki” z 28.10.2005, s. 30. Na obszarze Długiego Targu istniała w IX w. osada obronna i portowa, stanowiła ona załazek miasta Gdańska. W X w. na jej miejscu powstała nowa osada o charakterze handlowo-portowym. Ponadto w X w. przy skrzyżowaniu drogi kupców (via mercatorum) z drogą do Chmielna została założona osada targowa; posiadała ona plac targowy oddalony 460 m od grodu, za: A. Zbierski, *Rozwój przestrzenny Gdańska w IX–XIII w.*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1: do roku 1454, red. A. Cieślak, Gdańsk 1964, s. 79–92.

⁶ A. Chodubski, op.cit., s. 52–53.

⁷ E. F. Kozłowski, *Wędrowka św. Wojciecha przez Kociewie do Gdańska*, Gdańsk 1999.

⁸ A. Zbierski, *Osrodek handlowy i portowy*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1: do roku 1454, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978, s. 206.

⁹ J. Żak, „Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku, *Poznań 1967*, s. 160 i nast.

¹⁰ A. Zbierski, *Osrodek handlowy...*, op.cit., s. 207.

Gdańscy kupcy docierali do szwedzkiej Birki, będącej centrum wymiany handlowej między Rusią a Europą Zachodnią. Ożywione kontakty gospodarcze łączyły Gdańsk z Gotlandią, skąd sprowadzano ryby, futra, tłuszcze zwierzęce oraz konie. W handlu ze Szwecją ważne miejsce zajmowali kupcy niemieccy z Visby. Od XIII w. z kopalń środkowej i zachodniej Szwecji importowano do Gdańska osmund (żelazo o niskiej zawartości fosforu), z Gotlandii kamień budowlany. Korzystając z pośrednictwa kupców z Visby, kupcy gdańscy uczestniczyli w wymianie handlowej z Nowogrodem Wielkim¹¹.

Z Bliskiego Wschodu sprowadzano do Gdańska wzorzyste tkaniny jedwabne, srebrne i złote brokaty, złoto; korzystano przy tym z pośrednictwa Rusi Kijowskiej. W XII–XIII w. zaistniał import sukna: z Anglii zielonego burnitu, z Flandrii brunatnego sukna zwanego frizalem.

W X–XIII w. kupcy gdańscy importowali miedź, sprowadzana tranzytem przez Polskę (spławiana Wisłą do Gdańska) pochodzącą z kopalń węgierskich i słowackich. Z ziem polskich sprowadzano ołów (kopalnie w Olkuszu i Bytomiu), oraz srebro, sól z Kołobrzegu i z Inowrocławia, a od XIII w. z Wieliczki¹².

Z Gdańska eksportowano zboże, drewno, skóry, futra, miód, wosk, śledzie, łososie, jesiotry. Solone i suszone ryby transportowano do Wielkopolski, na Śląsk, do Czech, na Morawy i do Węgier. Bursztyn: surowiec i wyroby eksportowano do Brugii we Flandrii, a także do krajów Bliskiego Wschodu¹³. Do Gdańska po bursztyn przybywali arabscy kupcy¹⁴.

Istotną rolę w sprzedaży słowackiej miedzi do Skandynawii odgrywali osiadli w Gdańsku lubeczanie, którzy od XIII w. posiadali monopol na eksport metali nieżelaznych.

Kontakty z ziemiami polskimi (przemieszczanie ludności) umocniły postanowienia zjazdu w Gnieźnie (1000 r.), na mocy którego Gdańsk wszedł w skład metropolii gnieźnieńskiej. Początkowo należał do diecezji kołobrzesckiej (przestała funkcjonować w latach 1007–1013), następnie do kruszwickiej a od 1123 r. do biskupstwa wrocławskiego określonego też kujawskim i pomorskim (potwierdziła to bulla papieża Eugeniusza III¹⁵ z 1148 r. dla biskupa wrocławskiego Wenera, która zatwierdzała stan uposażenia diecezji wrocławskiej oraz jej granice ustalone w 1123 r. przez legata papieskiego Idziego z Tuskulum)¹⁶.

Związki Gdańska z Polską, silne za Mieszka I i Bolesława Chrobrego, w okresie panowania Mieszka II uległy rozluźnieniu. Od 1047 r. Pomorze Gdańskie zobowiązane było do płacenia daniny i dostarczania kontyngentów wojskowych Kazimierzowi Odnowicielowi. W 1060 r. Pomorzanie brali udział w wyprawie wojennej Bolesława

¹¹ W. Łygaś, *Gdańsk – szwedzkie karty historii*, Gdańsk 2001, s. 18.

¹² A. Zbierski, *Ośrodek handlowy...*, op.cit., s. 207.

¹³ Ibidem, s. 210–211.

¹⁴ A. Chodubski, *Mit dawnego...*, op.cit., s. 52.

¹⁵ J. W. Kowalski, *Poczet papieży*, Warszawa 1988, s. 95.

¹⁶ W. Kujawski, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, <http://www.diecezja.wloclawek.pl> z 8.03.2007.

Śmiałego na Morawy (oblężenie grodu Hradec); w tym też roku więzy trybutarne uległy zerwaniu¹⁷.

Od połowy XI w. do 1294 r. władzę w Gdańsku sprawowali książęta gdańsko-pomorscy¹⁸. Wśród nich byli: Sobiesław I, Sambor I, Mściwój I, Świętopełk II, Warcisław II, Mściwój II. Książęta gdańsko-pomorscy dbali o rozwój grodu i portu.

Gdańsk w XII–XIII w. był stolicą księstwa gdańsko-pomorskiego oraz województwa i kasztelanii. Od 1124 r. był stolicą archidiakonatu pomorskiego. Od XIII w. w Gdańsku znajdowała się siedziba oficjału (początkowo formalnego a następnie generalnego) oraz trzech klasztorów cystersów, dominikanów oraz benedyktynów mogielnickich (prepozytura założona w końcu XII w. w Św. Wojciechu)¹⁹.

W Oliwie osiedlili się cystersi sprowadzeni przez księcia Sambora I w 1186 r. Około 1200 r. cystersi wzniesli oratorium, które w połowie XIII w. zostało włączone jako prezbiterium kościoła klasztornego²⁰. W klasztorze zamieszkało 12 zakonników, którzy wraz z opatem Dithardem²¹ przybyli z opactwa w Kołbaczu na Pomorzu Zachodnim²², filii duńskiego klasztoru w Esrom. Dithard był prawdopodobnie z pochodzenia Duńczykiem. Cystersi przywieźli ze sobą bogatą bibliotekę, w której oprócz ksiąg religijnych musiały znajdować się prace o treści świeckiej dotyczące prowadzenia gospodarki rolnej i rzemiosła. O kraju pochodzenia pierwszych zakonników świadczy architektura kościoła zakonnego wzorowana na budowlach w Kołbaczu oraz w Danii²³.

Z klasztoru w Kołbaczu do Oliwy przybywali mnisi kilkakrotnie m.in. po wymordowaniu przez Prusów całego konwentu w 1226 r.²⁴

W 1227 r. książę Świętopełk sprowadził do Gdańska zakon dominikanów²⁵ (zakonnicy przybyli z Krakowa pod przewodnictwem Jacka Odrowąża), celem podjęcia akcji misyjnej wśród Prusów. W dokumencie fundacyjnym księcia Świętopełka dla dominika-

¹⁷ B. Miśkiewicz, *Monarchia wczesnych Piastów IX–1138*, [w:] *Dzieje Polski*, red. J. Topolski, Warszawa 1977, s. 116; T. Grudziński, *Bolesław Śmiały – Szczodry i biskup Stanisław*, Warszawa 1982, s. 20.

¹⁸ B. Śliwiński, *Poczet książąt gdańskich: dynastia Sobiesławiców XII–XIII wieku*, Gdańsk 1997, s. 15–18, 18–21, 21–25, 28–34, 53–55, 45–51.

¹⁹ A. D. Zbierski, *Gdańsk w okresie przybycia dominikanów w XIII w.*, [w:] *Dominikanie Gdańsk – Polska – Europa, materiały z konferencji międzynarodowej pt. „Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska” (9–10 maj 2002 r.)*, red. D. A. Dekański, A. Gołębniak, M. Grubka OP, Gdańsk–Pelplin 2003, s. 400.

²⁰ A. Zbierski, *Kultura mieszkańców*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1: do roku 1454..., op.cit., op.cit., s. 249.

²¹ P. Oliński, *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Toruń 1997, s. 195–196.

²² Z. Iwicki, *Oliwa wczoraj i dziś. Przewodnik po zabytkach katedry i byłego klasztoru*, Gdańsk 2001, s. 7.

²³ J. Wołucki, *Gdańsk. Duńskie karty historii*, Gdańsk 2000, s. 81–83.

²⁴ A. Zbierski, *Rozwój przestrzenny Gdańska w IX do XIII w.*, [w:] *Historia Gdańska*, t. I: do 1454 r. ..., op.cit., s. 122.

²⁵ J. A. Spież, *Dominikanie w środkowej Europie w XIII i XV wieku: aktywność duszpasterska i kultura intelektualna*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, t. 3, red. J. Kłoczowski, J. A. Spież, Poznań 2002.

nów z 22 stycznia 1227 r. jako świadkowie zostali wymienieni przedstawiciele ówczesnej elity miasta: kanonik z książecego kościoła grodowego, a następnie pan Gotfridus kanonik grodowy, lekarz Errardus, magister Johannes phisicus, Gerrinus magister puorum, pan Johannes Golyas, magister Johannes notariusz książeący, komes Vuceslaus, komes Gneromirus, komes Venceslaus subdapifer, Stephanus trybun, Jacobus skarbnik, Hermanus Sapiens, Andreas sołtys, Albertus... Były to osoby z otoczenia księcia, kanonicy grodowi i urzędnicy, notariusz, podstoli, trybun i podskarbi, a także przedstawiciele gminy miejskiej i patryciatu: Andrzej – wójt i Herman – patrycjusz, których imiona wskazują na pochodzenie nadreńsko-westfalskie²⁶. Dominikanie przejęli i przebudowali kościół św. Mikołaja oraz założyli klasztor²⁷. Prawdopodobnie w 1225 r. rozbudowana świątynia została poświęcona przez legata papieskiego biskupa Wilhelma z Modeny²⁸.

W 1260 r. ustanowiono w Gdańsku uroczyste dni handlowe, zwane jarmarkiem dominikańskim²⁹. Trwały one 14 dni; przybywali na nie kupcy z wielu państw zachodniej Europy; targom towarzyszyła oprawa kulturalna³⁰.

W XIII w. Gdańsk liczył ok. 10 tys. mieszkańców (gród ok. 2250, podgrodzie ok. 7600 osób)³¹.

Na przełomie XII i XIII w. do Gdańska przybyli kupcy, głównie z Lubeki, zwani gośćmi zwanymi „hospites”, osiedlali się tworząc załazek niemieckiej gminy miejskiej³².

W 1225 r. grupa kupców niemieckich z Lubeki osiedliła się w Gdańsku, otrzymując po paru latach pełne prawa miejskie. Osiedlenie lubeczan w Gdańsku było wynikiem polityki stosowanej przez Hanzę w jej ekspansji na Wschód. Gdańsk stanowił punkt przystankowy w drodze z Lubeki na Ruś. Wykorzystywany był także do utrzymywania połączeń handlowych w trójkącie Lubeka–Gdańsk–Visby. Utrzymywanie kontaktów handlowych, politycznych i osobistych przyczyniło się do recepcji wzorów stosowanych w Visby na Gotlandii, widocznych zwłaszcza w układzie architektonicznym: jak i w licznych budowlach średniowiecznego Gdańska³³.

W latach 1220–1227 Książę Świętopełk II nadał przywilej dla kupców z Lubeki, zapewniając im pomoc w przypadku rozbicia statku, a także określając opłaty za akcję ratowniczą. Dokument z 1240 r. potwierdził prawa i określił stawki celne na towary przywożone do Gdańska (głównie sól i sukno) przez kupców lubeckich³⁴. Kolonistów niemieckich zmuszono do opuszczenia Gdańska w okresie wojny księcia Świętopełka II

²⁶ A. D. Zbierski, *Gdańsk w okresie przybycia dominikanów...*, op.cit., s. 400.

²⁷ M. Pelczar, *Polski Gdańsk*, Gdańsk 1999, s. 24–25.

²⁸ A. D. Zbierski, *Gdańsk w okresie przybycia dominikanów...*, op.cit., s. 406–407.

²⁹ Idem, *Ośrodek handlowy i portowy*, [w:] *Historia Gdańska*, t. I: do 1454 r., red. E. Cieślak, Gdańsk 1985, s. 216–219.

³⁰ A. Chodubski, *Mit dawnego...*, op.cit., s. 52.

³¹ K. Jażdżewski, *Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle wykopalisk*, Gdańsk 1961, s. 32 i nast.

³² A. Zbierski, *Struktura zawodowa, społeczna i etniczna ludności*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1..., op.cit., s. 228.

³³ W. Łygaś, op.cit., s. 23.

³⁴ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 34.

z Krzyżakami (1238–1253). Od 1257 r. z Lubeki ponownie przybywali do Gdańska – kupcy i rzemieślnicy (głównie szewcy i garbarze).

Mieszczanie gdańscy zabiegali o uzyskanie aktu lokacyjnego, a wraz z nim lubeckie prawo miejskie³⁵. Lokalizacja miasta na prawie lubeckim miała miejsce w latach 1261–1263³⁶.

W 1274 r. w mieście założonym na prawie lubeckim powstała rada miasta; rajcy byli określanymi terminem *conculus*³⁷.

W dokumencie Mściwoja II z 1271 r. wśród mieszkańców Gdańska wymieniono: Pomorzan, mieszczan niemieckich oraz Prusów bałtyjskich³⁸. Przybysze – głównie koloniści niemieccy, uzyskiwali wpływy we władzach miejskich (sołtysi, rajcy), wśród duchowieństwa i w życiu gospodarczym. Cieszyli się poparciem książąt, gdyż przywozili ze sobą rozwiniętą technikę i organizację produkcji, kapitał, powiązania handlowe oraz przyczyniali się do wzrostu gospodarki pieniężnej³⁹.

Wzrosła liczba ludności napływowej, głównie z Nadrenii, Westfalii oraz Lubeki⁴⁰. Niemieckich przybyszów od ludności słowiańsko-pomorskiej, osiadłej od wieków w Gdańsku, różnił język, obyczaje i formy życia. Niemcy wchodzili m.in. w skład Konwentu Cystersów w Oliwie pełniąc głównie funkcje opatów⁴¹. Imiona niemieckie nosili proboszczowie kościołów gdańskich (np. Lauder w kościele św. Katarzyny, Wilhelm – pleban i kapelan książe w kościele św. Mikołaja, Gotfryd – kanonik grodowy)⁴².

W klasztorze dominikanów opatami byli zakonnicy głównie pochodzenia polskiego o czym świadczą ich imiona⁴³.

Zgodnie z postanowieniami układu (dokument wystawiony w Kępnie Wielkopolskim dnia 15 lutego 1282 r.) władzę na Pomorzu Gdańskim po śmierci Mściwoja II (25 grudnia 1294 r.) objął Przemysław II⁴⁴, który został koronowany na króla Polski. Po śmierci Przemysława II (8 lutego 1296 r.) Pomorzem zawładnął Leszek książę kujawski; przybył do Gdańska i używał tytułu „z Bożego zmiłowania książę Pomorza”. Władysław Łokietek⁴⁵ w sierpniu 1296 r. wyparł wojska Leszka z Gdańska i Tczewa; jego rządy na Pomo-

³⁵ A. Zbierski, *Rozwój przestrzenny Gdańska...*, op.cit., s. 114–115.

³⁶ G. Labuda, *Geneza miasta na prawie lubeckim w Gdańsku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1981, nr 1, s. 77.

³⁷ *Ibidem*, s. 230.

³⁸ A. Zbierski, *Struktura zawodowa, społeczna i etniczna ludności*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1: do roku 1454..., op.cit., s. 229.

³⁹ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 31.

⁴⁰ H. Samsonowicz, *Tło gospodarcze wydarzeń 1308 roku na Pomorzu Gdańskim*, „Przegląd Historyczny” 1965, r. 63, s. 206.

⁴¹ K. Dąbrowska, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975, s. 45.

⁴² A. Zbierski, *Struktura zawodowa...*, op.cit., s. 231.

⁴³ J. Kłoczkowski, *Dominikanie polscy nad Bałtykiem w XIII w.*, „Nasza Przyszłość” 1957, t. 6, s. 100–1001.

⁴⁴ Z. Boras, *Książęta piastowscy Wielkopolski*, Poznań 1983, s. 155–193.

⁴⁵ K. Jasiński, *Gdańsk pod rządami Władysława Łokietka i Wacławów czeskich*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1: do roku 1454..., op.cit., s. 314.

rzę trwały do 1299 r. Każdego roku Łokietek przebywał na Pomorzu dwa miesiące i za każdym razem odwiedzał Gdańsk. W 1296 r. otoczył opieką przychylnych mu lubeczan; przywilejem z 1298 r. uwolnił ich od opłat celnych w całym swoim państwie⁴⁶ oraz przyznał prawo budowy w Gdańsku własnej faktorii (pallacium) osłaniała ona azylem tych, których ścigało prawo krajowe⁴⁷.

W czasie panowania Waclawa II i Waclawa III Pomorzem rządili starostowie; ich władza obejmowała także Kujawy. Starostami pomorsko-kujawskimi byli w latach 1301–1303 Tasso z Wiesenburga, 1303–1304 Fryderyk z Szachowie oraz 1305–1306 Piotr z Nowego z rodu Święców⁴⁸.

W 1301 r. wobec zagrażającym Gdańskowi wojskom Sambora, księcia Rugii, wezwano na pomoc Krzyżaków, którzy zapobiegli najazdowi a następnie opuścili gród gdański⁴⁹.

W 1306 r. Władysław Łokietek odzyskał władzę na Pomorzu i przybył do Gdańska, zniósł urząd starosty a Piotra Święcę⁵⁰ mianował kanclerzem pomorskim, jednak 17 lipca 1307 r. Święćowie podpisali akt, w którym oddali się w opiekę margrabiom brandenburskim Ottonowi, Hermanowi i Waldemarowi. Na rozkaz W. Łokietka Piotr Święca został aresztowany, a władzę na Pomorzu sprawowali Kazimierz i Przemysław (książęta inowrocławscy). Na zjazd zwołany w końcu maja 1308 r. do Krakowa przybyli przedstawiciele możnowładztwa z Pomorza i Kujaw m.in. sędzia gdański Bogusza⁵¹. Zaprzysięgli oni wierność W. Łokietkowi.

Latem 1308 r. oddziały margrabiów brandenburskich dotarły do Gdańska. Z pomocą niemieckiego patrycjatu, opanowały miasto; nie zajęły grodu, którego obroną kierował wierny W. Łokietkowi kasztelan gdański Wojciech⁵². Wobec przeciągającego się oblężenia, sędzia gdański Bogusza, za radą opata (przeora) dominikanów w Gdańsku Wilhelma i za zgodą W. Łokietka, wezwał na pomoc Krzyżaków⁵³.

Po pertraktacjach z mistrzem prowincji pruskiej Zakonu NMP Henrykiem von Plotzke zawarto układ, zgodnie z którym Krzyżacy zobowiązali się usunąć z Gdańska Brandenburczyków. Wojska zakonne miały stacjonować w grodzie, aż do zapłaty przez W. Łokietka kosztów udzielonej pomocy. Na początku sierpnia 1308 r. do grodu przybyło 200 rycerzy krzyżackich pod dowództwem komtura chełmińskiego Güntera von Schwarzburga. Siły te wraz z oddziałami polskimi 5 sierpnia 1308 r. wyparły z miasta Brandenburczyków. Krzyżacy uwięzili sędziego Boguszę i kasztelana Wojciecha. Uwolniono ich po podpisaniu zobowiązania, że gród pozostanie w rękach krzyżackich aż do zwrotu poniesionych kosztów. 13 listopada 1308 r. oddziały krzyżackie pod dowództwem Henryka von Plotzke zajęły miasto dokonując przy tym masowej eksterminacji

⁴⁶ T. Nowak, *Władysław Łokietek polityk i dowódca*, Warszawa 1978, s. 16.

⁴⁷ E. Rozenkranz, op.cit., s. 83–84.

⁴⁸ T. Nowak, op.cit., s. 84.

⁴⁹ M. Pelczar, op.cit., s. 28.

⁵⁰ B. Śliwiński, *Święca*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza...*, op.cit., s. 347–351.

⁵¹ J. Bieniak, *Bogusza*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza...*, op.cit., s. 131–133.

⁵² B. Śliwiński, *Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny...*, op.cit., s. 466.

⁵³ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 37.

ludności⁵⁴. Spalono klasztor dominikański, wymordowano mieszczan, szlachtę pomorską przebywającą w Gdańsku. Źródła wymieniają od kilkudziesięciu do 10 tys. zabitych⁵⁵. Z bulli papieża Klemensa V⁵⁶ z 19 czerwca 1310 r. wynika, iż Krzyżacy zamordowali w Gdańsku 10 tys. osób⁵⁷. Wydarzenia z 13 listopada 1308 r. opisane zostały również w aktach procesów (1320–1339) wytoczonych przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego o zwrot zagrabionych ziem⁵⁸.

W latach 1308–1454 Gdańsk pozostawał pod panowaniem krzyżackim. Był ośrodkiem rzemieślniczym i handlowym, pełnił rolę pośrednika w handlu ze strefą Bałtyku, Morza Północnego i Atlantyku⁵⁹. Pierwszym komturem krzyżackim w Gdańsku był Henryk von Iseleben. Konwent gdański liczył kilkunastu braci, rycerzy pełniących różne urzędy; obok nich występowali duchowni krzyżacy, służba i zbrojni (łącznie liczyli ponad 100 osób)⁶⁰.

W pierwszej połowie XIV w. rozwinął się ośrodek handlowy w obszarze obecnego Długiego Targu w Gdańsku, co spowodowane było napływem głównie ludności niemieckiej⁶¹. W latach 1342–1346 uzyskał on prawa miejskie – przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim⁶²; potwierdzony 5 lipca 1378 r. przez wielkiego mistrza Winricha von Kniprode. Zwany był Głównym Miastem (Rechtstadt)⁶³. Od połowy XV w. dalszy jego rozwój, do którego przyczyniły się stosunki handlowe z Flandrią, Anglią, Skandynawią i Francją. Początkowo wywożono futra, od XV w. drewno, następnie zboże⁶⁴. W latach siedemdziesiątych prawa miejskie uzyskała osada przy kościele św. Katarzyny (Stare Miasto); w 1380 r. ma miejsce lokacja na prawie chełmińskim Młodego Miasta (Jungstadt)⁶⁵.

Migracje ludności i rozwój kontaktów handlowych zaowocowały związkami kulturalnymi z miastami hanzeatyckimi.

W końcu XIV w. Gdańsk zamieszkiwało około 10–12 tys. osób, a w XV w. z przedmieściami 25 tys. Najludniejsze było Główne Miasto, reprezentowało Gdańsk na zewnątrz, należało do Związku Miast Hanzeatyckich⁶⁶.

⁵⁴ T. Nowak, op.cit., s. 104–105; A. Chodubski, *Mit dawnego...*, op.cit., s. 53.

⁵⁵ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 37–38; M. Pelczar, op.cit., s. 30–31.

⁵⁶ J. W. Kowalski, op.cit., s. 112–114.

⁵⁷ K. Jasiński, *Utrata Gdańska przez państwo polskie*, [w:] *Historia Gdańska...*, op.cit., s. 323.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 324–325.

⁵⁹ A. Chodubski, *Gdańsk w dziejach...*, op.cit., s. 21.

⁶⁰ M. Biskup, *Kształtowanie się miejskiego zespołu osadniczego*, [w:] *Historia Gdańska...*, op.cit., s. 343.

⁶¹ M. Pelczar, op.cit., s. 31 i nast.

⁶² E. Rozenkranz, op.cit., s. 28 i nast.

⁶³ M. Pelczar, op.cit., s. 31–32; M. Biskup, *Rozkwit państwa krzyżackiego w Prusach w XIV w.*, [w:] *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, red. M. Biskup, G. Labuda, Gdańsk 1986, s. 325.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 325.

⁶⁵ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 43; M. Pelczar, op.cit., s. 32.

⁶⁶ M. Biskup, G. Labuda, op.cit., s. 325; M. Biskup, *Kształtowanie się miejskiego zespołu osadniczego...*, op.cit., s. 349.

Do Gdańska do połowy XIV w. napływali przybysze z Niemiec, zwłaszcza z Westfalii (docierający tu przez Lubekę), oraz z Dolnej Saksonii. Znaczny był też napływ osadników ze Śląska, a także Holsztynu, Meklemburgii i Pomorza Zachodniego. Ludność ta trudniła się głównie handlem oraz rzemiosłem; często zajmowała kierownicze stanowiska w zarządzie miasta.

W Gdańsku od XIV w. uwidoczniły się wpływy niderlandzkie w architekturze, ich wyrazem były budowle, m.in. ratusza miejskiego, kościoła pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, bramy wodne, usytuowane wzdłuż Długiego Pobrzeża (zbudowane w stylu brugijskim), gmach bractwa św. Jerzego (zbudowany na wzór brugijskiego domu kupców – Oosterlughenhuis)⁶⁷.

Na przełomie XIV–XV w. w Gdańsku tworzyli rzeźbiarze i malarze pozostający pod wpływem westfalsko-nadreńskiej i niderlandzkiej sztuki. Reprezentantem kierunku niderlandzkiego na przełomie XIV i XV w. był snycerz Jan van der Malten, który miał swój warsztat artystyczny w Gdańsku (Ukrzyżowanie znajduje się w Elblągu w kościele św. Mikołaja)⁶⁸.

W II połowie XIV w. do Gdańska przybyła ludność z okolicznych wsi kaszubskich. W XIV w. Kaszubi i Polacy zamieszkujący Gdańsk nie przekraczali 10% ogółu ludności⁶⁹. Ludność słowiańska kaszubska trudniąca się rybołówstwem i zbieraniem bursztynu zamieszkiwała osadę Osiek (Hakelwerk)⁷⁰. 10 lutego 1312 r. wielki mistrz Karol z Trewiru potwierdził jej prawa do zbierania bursztynu i połowu ryb, pod warunkiem uiszczenia świadczeń na rzecz Zakonu⁷¹. W 1348 r. Zakon określał jego mieszkańców jako „dy Polone us deme chil Hachilwerke” (to jest Polaków z Osieka)⁷². Ludność zamieszkująca Osiek rządziła się prawem polskim⁷³. W XIV w. obok starosty działali, tzw. starsi oraz wiec. Sędzia jednoosobowo sprawował swoje funkcje ograniczone do iudicia minora. Do kompetencji komtura gdańskiego należały iudicia maiora. Osiek posiadał własny ratusz; wtedy też zwiększyła się liczba jego mieszkańców⁷⁴.

W latach 1364–1399 wzrost liczby ludności Głównego Miasta związany był z imigracją z terenów: Pomorza Gdańskiego (głównie Żuławy i Powiśle – ludność wiejska), Prus (Toruń, Braniewo, Olsztyn – ludność miejska), Dolnych Niemiec (Westfalii i Dolnej Saksonii), Z Szlezewiku-Holsztynu, z Meklemburgii, Pomorza Zachodniego, z Niemiec Środkowych i Górnych (Turyngii, Hesji), ze Śląska, Czech i Moraw, ze Skandynawii,

⁶⁷ T. Grzybkowska, *Niderlandyzm w sztuce gdańskiej*, [w:] *Niderlandyzm w sztuce polskiej*, Warszawa 1995, s. 93.

⁶⁸ M. Biskup, *Kultura*, [w:] *Historia Gdańska...*, op.cit., s. 459.

⁶⁹ P. Dollinger, *Dzieje Hanzy*, Warszawa 1997, s. 123.

⁷⁰ M. Pelczar, op.cit., s. 32; M. Biskup, *Rozkwit państwa...*, op.cit., s. 323.

⁷¹ A. D. Zbierski, *Gdańsk w okresie...*, op.cit., s. 417.

⁷² M. Biskup, *Kształtowanie się miejskiego zespołu osadniczego...*, op.cit., s. 350.

⁷³ Idem, *Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w I poł. XV wieku*, „Prawo Geograficzne” 1956, nr 5, s. 212–220.

⁷⁴ E. Rozenkranz, op.cit., s. 31.

z Anglii i Polski. W okresie tym prawo obywatelskie Gdańska uzyskało 6289 osób z czego 2708 osób stanowili imigranci⁷⁵.

W latach 1400–1408 prawo obywatelstwa Młodego Miasta uzyskało 1945 osób, wśród których 630 było przybyszami pochodzącymi z Prus, z Pomorza Gdańskiego, z Dolnej Saksonii i Westfalii, z Holsztynu, z Meklemburgii, z Pomorza Zachodniego, ze Śląska, z Polski. W porównaniu z Głównym Miastem, znaczniejszy był napływ ludności pomorskiej i mniej imigrantów pochodziło z Westfalii.

Migracje z drugiej połowy XIV i początków XV w. wywarły istotny wpływ na oblicze społeczne i etniczne Gdańska. Znaczną grupę stanowili niemieccy przybysze, głównie z obszaru północnych Niemiec; przejawiało się to m.in. w stosowaniu w życiu codziennym i w korespondencji języka dolnoniemieckiego (w korespondencji z władzami Zakonu NMP stosowany był język górnoniemiecki)⁷⁶.

W XIV w. niewielu Polaków, pochodzących głównie z Pomorza Gdańskiego, uzyskało obywatelstwo miejskie, m.in. Nicolaus de Jusula Polonus (1363), Mikołaj Kunstonicz (1376), Wawrzyniec z Radunia (1378), Wacław z Pręgowa (1380). Słowiańskiego pochodzenia był Wineke Woyke – rajca Głównego Miasta. W Młodym Mieście w latach 1400–1409 znajdowali się obywatele o nazwisku Polen oraz słowiańskich imionach, m.in. Steske Polen, Mathis Pan Jan, Dobramyrke Chwalke. Ok. 1380 r. duchownym kościoła N.P. Marii był Radysław, tam też przed 1426 r. pracował polski kaznodzieja Jakub. Prawo obywatelstwa sporadycznie uzyskiwali Anglicy przybywający od schyłku XIV w.⁷⁷

W 1363 r. w czasie jarmarku dominikańskiego miał miejsce konflikt na tle narodowościowym między Polakami a Niemcami, w wyniku którego wielu Polaków poniosło śmierć⁷⁸.

Pod panowaniem krzyżackim pomyślnie rozwijało się życie gospodarcze miasta. Na początku XV w. Gdańsk był ośrodkiem browarnictwa (378 browarników), a od końca XV w. silnym ośrodkiem budownictwa okrętowego (przyjmowano zamówienia Zakonu, Anglików i Holendrów). Rozwijały się też rzemiosła artystyczne, szczególnie złotnictwo. W 1416 r. liczba rzemieślników Głównego Miasta Gdańska wynosiła 1081 osób⁷⁹. Powstały liczne organizacje cechowe, m.in. piekarzy, kaletników, bednarzy, browarników, rzeźników, garbarzy, złotników, kuśnierzy, kowali, szewców, skupiające rzemieślników Głównego Miasta⁸⁰. Pomyślnie rozwijał się handel, który odbywał się głównie w ramach przynależności do Związku Miast Hanzeatyckich⁸¹.

⁷⁵ M. Biskup, *Ludność*, [w:] *Historia Gdańska...*, op.cit., s. 383.

⁷⁶ Ibidem, s. 385.

⁷⁷ Ibidem, s. 385–386.

⁷⁸ Z. Binerowski, *Sprawa krwawego tumultu w Gdańsku w XIV wieku*, „Rocznik Gdański” 1956/7, r. XV/XVI, s. 78 i nast.

⁷⁹ M. Biskup, *Miasta i handel w państwie krzyżackim XIV w. – ogólna sytuacja społeczno-ekonomiczna*, [w:] *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1988, s. 326–327.

⁸⁰ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 45.

⁸¹ P. Dollinger, op.cit., s. 119.

Wzrosły znacznie możliwości eksportu artykułów rolniczo-leśnych z terenu ziem polskich i państwa zakonnego i jednocześnie zapotrzebowanie na te artykuły w basenie Morza Północnego, szczególnie w Niderlandach i Anglii⁸².

Kupcy gdańscy utrzymywali kontakty z Niderlandami, Anglią, Francją (skąd sprowadzano sól) oraz Portugalią⁸³. Zwiększyły się obroty handlowe z północną Polską, głównie z Mazowszem oraz z Litwą. Sprowadzano zwłaszcza drewno, splawiane Wisłą.

W drugiej połowie XIV w. Gdańsk brał aktywny udział w działalności militarno-politycznej Hanzy. Gdańszczanie uczestniczyli w wojnach z królem duńskim Waldemarem IV i w latach 1368–1370 uzyskali prawo posiadania działki (Vitte) w południowej Skanii dla połowu i solenia śledzi. Posłowie brali udział w zawarciu w 1370 r. zwycięskiego pokoju z Danią w Stralsundzie⁸⁴ i w większości zjazdów Hanzy (z wyjątkiem lat 1391, 1394–1396, 1398, 1401).

Kupcy i armatorzy gdańscy korzystali z praw w hanzeatyckich kantorach w Londynie i Brugii. Wobec trudności i ograniczeń w kantorach w Bergu i Nowogrodzie, kupcy gdańscy za pośrednictwem miast inflanckich (Rygi i Tallina) oraz kantoru założonego we Lwowie, prowadzili handel z Rusią. Często korzystali z usług najemnych pracowników (faktorów), komisantów i wspólników. Mimo zakazów Hanzy tworzenie spółek handlowych i okrętowych z kupcami spoza Związku (tzw. uchwały hanzeatyckie z lat 1405, 1410, 1418), kupcy gdańscy zakładali także spółki z Holendrami i Anglikami. Droga morską udawali się też do Hiszpanii, Portugalii, wywożono tam drewno, mąkę, suszone ryby, piwo i przywożono sól i owoce południowe. Z zachodniej Francji sprowadzano sól, wino i płótno żaglowe. Statki udające się w dalekomorskie podróże zbierały się w Gdańsku w specjalne flotylle.

Do Anglii (Londyn, port na wschodnim wybrzeżu) eksportowano drewno, zboże, kotwice, liny okrętowe, воск, futra i inne towary; przywożono sukno, płótno, cynę, śledzie. Anglicy zapewniając kupcom gdańskim korzystne warunki uprawiania handlu oczekiwali na zasadzie wzajemności podobnych praw (wolności, swobód) dla swoich kupców w Gdańsku; stanowiło to powód sporów i zatargów. Kupcy gdańscy sprzeciwiali się uprawianiu wolnego handlu przez obcych (zwłaszcza Anglików), gdyż dążyli do uzyskania i zapewnienia monopolu pośrednictwa w wymianie handlowej⁸⁵.

Najważniejszymi partnerami handlowymi na przełomie XIV i XV w. stały się dla Gdańska miasta holenderskie; dostarczały głównie sukno i solone śledzie, kupowano zboże, drewno, smołę, popiół, воск, płótno. Holendrzy zajmowali się pośrednictwem handlowym i morskim, pośrednictwem morskim. Na początku XV w. korzystali z szerokich uprawnień, zawierali bezpośrednie transakcje z obcymi kupcami, kupowali statki, podróżowali swobodnie sprzedając sukno, skupywali zboże. W 1435 r. Gdańsk został

⁸² M. Małowist, *Studia z dziejów rzemiosła w okresie kryzysu feudalizmu w zachodniej Europie w XIV i XV w.*, Warszawa 1954, s. 207 i nast.

⁸³ M. Biskup, *Miasta i handel...*, op.cit., s. 329.

⁸⁴ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 51–52.

⁸⁵ Ibidem, s. 53–55.

wciągnięty w konflikt pomiędzy Hanżą a Holandią. Wskutek działania kaprów holenderskich zagarniających statki i towary poniósł straty. W 1441 r. w Kopenhadze podpisano układ z Holandią, który zakończył konflikt.

W latach 40. XV w. Gdańsk ograniczył wolności handlowe kupców holenderskich, zakazując bezpośrednich transakcji z obcymi kupcami, sprzedaży detalicznej i okresowo zakupu statków, wstępu do Dworu Artusa (miejsca spotkań i transakcji)⁸⁶.

Prawa i obowiązki obcych w Gdańsku normował wilkierz z lat 1435–1448, w którym zamieszczono m.in. artykuł 6 zakazujący obcym kupcom kupowania i sprzedawania towarów na równych prawach z obywatelami gdańskimi. Przepis ten był wymierzony przeciwko przybyszom i w praktyce sprowadzał się do obowiązku korzystania z pośrednictwa kupców gdańskich. Za przestępstwo uznawano wzajemne odkupywanie towarów i oddawanie pieniędzy, które karano trzykrotnie grzywną, a za kolejnym razem utratą obywatelstwa miejskiego (art. 8).

Do przepisów szczególnych zawartych w wilkierzu przede wszystkim należało ograniczenie handlu detalicznego i ustalono minimalne ilości towarów, które można było nabyć (np. śledzi, sukna angielskiego). Zabroniono eksportu piwa z Wismaru pod karą konfiskaty towaru i grzywny w wysokości 10 marek (art. 47)⁸⁷. W wilkierzu określono warunki uzyskania obywatelstwa miejskiego. Należało do nich przedstawienie dokumentów potwierdzających przynależność do stanu wolnego i pochodzenia z prawowitego małżeństwa (art. 9). Uzyskanie obywatelstwa miejskiego uprawniało do korzystania z przywilejów i wolności miejskich, m.in. sprawowania urzędów, posiadania budynków i parceli miejskich, uprawiania handlu i rzemiosła (art. 11, art. 55)⁸⁸.

Zakon krzyżacki nie udzielał Żydom zgody na handel, jak i osiedlania się w granicach państwa zakonnego w Prusach. Poza tym w miastach hanzeatyckich Żydzi nie mogli się osiedlać, by nie stanowić konkurencji dla miejscowego rzemiosła i kupiectwa. Wydaje się, że w tym należy upatrywać powodu zakazu osiedlania się Żydów w Gdańsku, pozostającym w kręgu działania gospodarczego i kulturalnego Hanzy⁸⁹.

Na przełomie XIV i XV w. poza oficjalnym nurtem kontaktów między duchowieństwem szwedzkim i gdańskim rozwijał się tzw. nurt ludowy, którego przedstawicielami byli wędrowni kaznodzieje, kwestarze, członkowie bractw św. Olafa i św. Eryka oraz pielgrzymi i za ich pośrednictwem upowszechnił się kult świętych skandynawskich.

Recepcja legend, ludowych opowieści oraz kult świętych skandynawskich dokonywał się za ich pośrednictwem. Kult św. Brygidy⁹⁰ w Gdańsku zapoczątkowany został

⁸⁶ Ibidem, s. 56.

⁸⁷ T. Maciejewski, *Wilkierz gdański z czasów krzyżackich (1435–1448)*, [w:] *Szlachta starostowie zaciężni*, red. B. Śliwiński, Gdańsk–Koszalin 1998, s. 122–123.

⁸⁸ Ibidem, s. 133.

⁸⁹ Z. H. Nowak, *Dzieje Żydów na Pomorzu. Stan badań i postulaty badawcze*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 24.

⁹⁰ M. G. Masciarelli, *Brygida Szwedzka: średniowieczna święta dla współczesnej Europy*, Poznań 1999.

dzięki kilkudniowemu postojowi w 1374 r. świty towarzyszącej zwłokom świętej przełożonej z Rzymu do Szwecji oraz „cudom” jakie miały się tam wydarzyć⁹¹.

Orszak wiozący szczątki św. Brygidy powitany został przez najważniejsze osobistości życia społecznego, kościelnego i władze miasta. Obecny był mistrz krzyżacki Winrych von Kniprode, możni i duchowni z Rzymu, przedstawiciele klasztoru Vadstena, prałaci, księża innych zakonów, książęca rodzina zmarłej, kupcy, rzemieślnicy oraz pospólstwo. Wśród nich znajdowała się także Dorota z Mątów⁹² (żona płatnerza gdańskiego Adalberta, mistyczka i wizjonerka, pozostająca pod wpływem Brygidy Szwedzkiej, odbywała pielgrzymki do Akwizgranu i Rzymu; zakończyła życie jako pustelnica w katedrze w Kwidzynie; błogostawiona w 1406 r.)⁹³. W trakcie postoju nawiązane zostały kontakty między osobami wchodzącymi w skład orszaku i władzami miasta, prowadzące w przyszłości do powstania klasztoru brygidek. W 1375 r. zatrzymała się w Gdańsku Katarzyna (córka Brygidy), która udawała się do Rzymu, celem dopełnienia formalności związanych z kanonizacją matki i potwierdzających regułę zakonu. W 1380 r. zatrzymała się ona w Gdańsku w drodze powrotnej z Rzymu wioząc bullę papieską zatwierdzającą utworzenie zakonu i jego reguły. W 1392 r. przybyło do Gdańska z klasztoru Vadstenu kilka szwedzkich zakonnice, które zwróciły się do papieża Bonifacego IX⁹⁴ z prośbą o zgodę na założenie w Gdańsku klasztoru. 8 stycznia 1394 r. papież wydał bullę i zobowiązał biskupa włocławskiego do udzielenia zakonnicom pomocy. Zakon został erygowany 8 grudnia 1396 r., a bullą z 9 kwietnia 1397 r. papież Bonifacy IX uznał klasztor i udzielił mu takich samych przywilejów jakie miał klasztor macierzysty w Vadstene w Szwecji⁹⁵.

Przykładem migracji zewnętrznych do Gdańska był napływ zakonników do nowo powstałych klasztorów.

Przy Młodym Mieście około 1400 r. został założony klasztor karmelitów (zwanych białymi mnichami), ceglane budynki klasztoru i kościoła N. P. Marii wznoszono w latach 1400–1410⁹⁶.

W latach 1419–1423 za zgodą władz zakonu NMP o Głównego Miasta w zachodniej części Starego Przedmieścia założono Kościół pod wezwaniem Św. Trójcy i klasztor franciszkanów (zwanych szarymi mnichami)⁹⁷.

Bractwo i kapituła św. Olafa w Gdańsku zapoczątkowało swoją działalność w XV w. Z 1423 r. pochodzi pierwsza pisemna wzmianka o kaplicy bractwa w kościele NMP w Gdańsku. Bractwo dysponowało znacznymi funduszami i należało do niego wielu zamożnych mieszczan.

⁹¹ W. Łygaś, op.cit., s. 29.

⁹² J. Hochleitner, *Głębka zaufania: dzieje życia i kultu błogostawionej Doroty z Mątów Wielkich*, Elbląg 1997.

⁹³ H. Samsonowicz, *Złota jesień polskiego średniowiecza*, Warszawa 1971, s. 177 i nast.

⁹⁴ J. W. Kowalski, *Poczet papieży*, Warszawa 1988, s. 121–122.

⁹⁵ W. Łygaś, op.cit., s. 47–50.

⁹⁶ M. Biskup, *Kultura...*, op.cit., s. 464.

⁹⁷ Idem, *Przemiany przestrzenne i demograficzne...*, op.cit., s. 495.

Kaplica św. Eryka została założona w Gdańsku przy kościele i klasztorze karmelitów w latach 1438–1439. Wśród osób pełniących funkcję zwierzchnią nad kaplicą wymieniono Szweda Hansa Erikssona (członka bractwa św. Eryka), jako fundatorów Johanneśa Johanniego – kanonika z Uppsali i Corda Rogga – mieszczanina ze Sztokholmu.

Skupiały one przedstawicieli średnich i wyższych warstw miejskich i niemieckim pochodzeniu, a także Skandynawów osiadłych w Gdańsku. W kulcie patronów skandynawskich uczestniczyły też uboższe warstwy ludności miejskiej, wśród których byli Polacy⁹⁸.

W bitwie pod Grunwaldem 15 lipca 1410 r. brał udział kontyngent gdański składający się z 300 żołnierzy. Naczelne dowództwo sprawował nad nimi Jan von Schönfeld⁹⁹.

Według szacunkowych obliczeń w połowie XV w. Gdańsk zamieszkiwało 20 tys. osób¹⁰⁰. Wzrost ludności Gdańska następował poprzez migrację z zewnątrz i częściowo przez przyrost naturalny. Rozwijający się ośrodek portowy przyciągał kupców, rzemieślników oraz pracowników najemnych. Kupcy wraz z rodzinami przybywali z zachodnich Niemiec (głównie z Nadrenii i Westfalii), m.in. rodziny: Niederhof, Giese, Ferber, Suchten, z Brunswiku – rodzina Feldstetów, z dolnych Niemiec pochodziły rodziny Angermünde (Marchia Brandenburska) i Bischofów (z Lubeki)¹⁰¹. Ród gdańskich Ferberów był przykładem przybyszów z Nadrenii, którzy w Gdańsku osiedlili się w 1415 r. Przybyli Evert i Gowel, synowie Jana z miejscowości Calcar w Nadrenii. Początkowo pracowali jako szyprowie. Rodzina Ferberów wzbogaciła się. Evert nabył m.in. tzw. „dom angielski”, jeden z najpiękniejszych budynków w Gdańsku, a w 1427 r. otrzymał obywatelstwo gdańskie. W 1430 r. przeniósł się do Prawego Miasta, które głównie zamieszkiwali Niemcy, rzemieślnicy i rolnicy. Evert Ferber ufundował kaplicę w 1446 r. w kościele Mariackim nazywaną kaplicą Baltazara albo Ślepą bądź kaplicą Ferberów. Córka Everta Nale Ferber w 1475 r. podróżowała do Rzymu w celu uzyskania odpustu. Najstarszy syn Everta, Jan, od 1467 r. rozpoczął karierę urzędniczą: najpierw był ławnikiem, w 1475 r. rajcą, zaś w 1479 r. burmistrzem (urząd ten sprawował 22 lata aż do śmierci w 1501 r.). Brał udział w licznych misjach dyplomatycznych, m.in. w 1492 r. reprezentował Gdańsk na koronacji Jana Olbrachta, w 1498 r. wraz z rajcą Łukaszem Ketingiem i pisarzem Janem Wolterem reprezentował Gdańsk na zjeździe Hanzy w Bremie. Maurycy Ferber – dziesiąty syn Jana Ferbera w 1523 r. otrzymał sakrę biskupią diecezji warmińskiej, studiował w Rzymie i Siennie. Ród Ferberów przez 400 lat wpływał na losy miasta w latach (1415–1816); wśród nich było sześciu burmistrzów, trzech ławników i ośmiu rajców¹⁰². W Gdańsku osiedlała się uboższa ludność wiejska pochodząca z Pomorza, należeli do niej czeladnicy cechu kotwiczników, a także wyrobnicy. Wśród rzemieślników byli

⁹⁸ W. Łygaś, op.cit., s. 32–41.

⁹⁹ M. Biskup, *Krótkotrwały powrót pod władzę Polski*, [w:] *Historia Gdańska...*, op.cit., s. 479.

¹⁰⁰ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 97.

¹⁰¹ H. Samsonowicz, *Badania nad kapitałem mieszczańskim w Gdańsku w drugiej połowie XV wieku*, Warszawa 1960, s. 105–107.

¹⁰² H. S. Zins, *Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV, XVII w.*, Lublin 1951, s. 3–6, 10–11, 25–28.

pochodzący: z Wielkopolski Łobzenica, Poznań i Kalisz), a także ziemi dobrzyńskiej (Lipno). Przedstawiciele ludności polskiej należeli do załóg statków handlowych. W Osieku zamieszkiwali Polacy – głównie rybacy. W latach 1410–1454 nastąpił dopływ ludności polskiej do Młodego Miasta. W tym czasie prawo obywatelstwa otrzymało 30 osób (m.in. Swanteke Polke, Symon Polen, Staszek Kosteke, Symon Nepotczalowicz, tj. Niepoczolowic, Staske von Hele). Był to element uboższy niewystępujący wśród rajców Młodego Miasta. Wśród przybylszy górowali mieszkańcy Prus Krzyżackich, Śląska i krajów Rzeszy¹⁰³. W Gdańsku pracowali polscy kaznodzieje (np. wikary Andrzej przy kościele N.P. Marii i kościele św. Jana). Zamożne mieszczaństwo krakowskie wchodziło w związki małżeńskie z przedstawicielami kupieckich rodzin gdańskich.

Rozwinęły się kontakty kulturalne i edukacyjne. Młodzież z Gdańska udawała się na studia do Akademii Krakowskiej, Pragi, Erfurtu, Wiednia, Bolonii, Lipska. Przedmiotem studiów było prawo i teologia. Młodzież studiująca wywodziła się głównie z rodzin patrycjuszowskich (np. wysyłała synów rodzina Tiergart). Do 1409 r. studiowało 50 żaków w uczelniach europejskich. Gdańszczanie, po powrocie ze studiów, zajmowali eksponowane stanowiska, np. Mikołaj Tiergart został proboszczem kapituły chełmińskiej, Jan Tiergart biskupem Kurlandzkim, Mikołaj Wulsack proboszczem kościoła św. Mikołaja w Elblągu¹⁰⁴. W latach 1409–1454 gdańszczanie udawali się przede wszystkim na studia do Lipska, Wiednia i Krakowa; nieliczni studiowali w Rostoku, Erfurcie, Kolonii, Heidelbergu. Sporadycznie udawali się na uczelnie włoskie (głównie do Bolonii i Padwy), a także do Paryża. W Lipsku studiowali m.in.: Konrad van der Bek (późniejszy rektor szkoły mariackiej), Jan Wolf (później wykładowca na uniwersytetach w Krakowie i Gryfii), Jan Lindau (sekretarz rady gdańskiej); w Rostocie i Bolonii: Jan Krowel (później biskup ozylski); w Bolonii Andrzej Rupertin (doktor praw, generalny prokurator zakonu NP); w Rostocie i Lipsku: Jodokus Hohenstein (późniejszy biskup ozylski); w Lipsku, Padwie i Bolonii Wawrzyniec Blumenau (doktor obojga praw, doradca Wielkich Mistrzów Zakonu NMP, dworzanin Kościoła tyrolskiego i arcybiskupa Salzburskiego, autor kroniki Zakonu NMP do 1450 r.).

Absolwenci uczelni zagranicznych, po powrocie do Gdańska, piastowali funkcje w instytucjach kościelnych, jak i w kancelariach rady Głównego Miasta, za zgodą Wielkiego Mistrza Zakonu NMP Henryka von Plauen¹⁰⁵.

W dniu 14 marca 1440 r. na zjeździe w Kwidzynie powołano do życia Związek Pruski, akt erekcyjny opieczętowni pełnomocnicy większych okręgów i miast w tym i Gdańska¹⁰⁶.

W wojnie trzynastoletniej (1454–1466) Gdańsk stanął po stronie polskiej, wypowiadając Zakonowi 4 lutego 1454 r. posłuszeństwo. Załozde krzyżackiej pod wodzą komtura domowego Konrada Pfersfelda pozwolono swobodnie opuścić miasto¹⁰⁷.

¹⁰³ M. Biskup, *Przemiany przestrzenne i demograficzne*, [w:] *Historia Gdańska...*, op.cit., s. 500–502.

¹⁰⁴ Idem, *Kultura...*, op.cit., s. 469.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 618–621.

¹⁰⁶ M. Biskup, *Rozbicie państwa zakonnego w Prusach*, [w:] *Dzieje Zakonu Krzyżackiego*, Gdańsk 1986, s. 398.

¹⁰⁷ Idem, *Gdańsk w antykrzyżackiej opozycji stanów pruskich*, [w:] *Historia...*, op.cit., s. 603–604.

6 marca 1454 r. król Kazimierz Jagiellończyk ogłosił akt inkorporacyjny likwidujący państwo krzyżackie i wcielający wszystkie jego ziemie do państwa polskiego, a posłowie stanów pruskich złożyli hołd królowi¹⁰⁸.

Po inkorporacji Prus Królewskich do Rzeczypospolitej, na podstawie przyznanego miastu przywilejem piotrkowskim z 9 lipca 1455 r. prawa wydawania własnych statutów, uchwalono w Gdańsku w 1455 r. II wilkierz, w którym zamieszczono przepisy dotyczące nabycia i utraty obywatelstwa miejskiego, a także o obrocie gruntami miejskimi przez obywateli. Wilkierz nie zawierał przepisów dotyczących wolnego handlu i przywilejów dla obcych kupców, ponieważ obcy stanowili konkurencję i zagrożenie dla gdańskiego handlu i rzemiosła¹⁰⁹. Kolejny, III wilkierz gdański powstał w latach 1479–1500, zawierał m.in. przepisy utrudniające nabycie prawa miejskiego¹¹⁰.

W trakcie wojny trzynastoletniej do walk na morzu Gdańsk wykorzystał flotę kaperską, liczyła ona 24 okręty. Załogi statków kaperskich rekrutowały się najczęściej spośród biedoty miejskiej, rybaków i ludności kaszubskiej¹¹¹.

W 1473 r. kapitan-korsarz Paweł Benke¹¹² napadł na okręt Sant Thomas, jego łupem był m.in. tryptyk Hansa Memlinga „Sąd Ostateczny”, który trafił następnie do kaplicy Bractwa Św. Jerzego¹¹³.

Gdańsk udzielał gościny uchodźcom politycznym, m.in. królowi Karolowi Bondowi (1448–1467). 1 marca 1457 r. przybył on ze Szwecji do Gdańska, pokonany przez możnych (na czele z arcybiskupem Jöns'em Bengtsson'em), stronników duńskiego króla Chrystiana I. Karol Bonde zamieszkał u swojego przedstawiciela handlowego Tideke Monnika. Do Kazimierza Jagiellończyka zwracał się o pomoc w walce z Chrystianem I, sojusznikiem Zakonu Krzyżackiego; do władz miasta wystosował memorandum, w którym opisał zdarzenia, które doprowadziły do pozbawienia go tronu szwedzkiego. Rada Miasta podjęła próbę mediacji między królem a możnymi szwedzkimi. Działania te polegały m.in. na propozycji zjazdu pojednawczego w Gdańsku. Ponadto władze rozsyłały raporty miasta do członków Hanzy oraz listy do Szwecji wzywające wrogów króla do poddania się, a jego stronników do wierności¹¹⁴.

Karol Bonde pożyczył Kazimierzowi Jagiellończykowi kwotę 15 tys. marek, której zabezpieczeniem było przekazanie Pucka i Łeby oraz Lęborka. Karol Bond przebywał w Pucku do 1460 r., tj. do czasu zajęcia miasta przez Krzyżaków, następnie w Gdańsku do 1464 r., skąd wrócił do Szwecji wezwany przez poddanych¹¹⁵.

¹⁰⁸ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 756–77.

¹⁰⁹ T. Maciejewski, *Ustawodawstwo wilkierzowe miast regionu gdańskiego i jego stosunek do prawa chełmińskiego*, Toruń 1988, s. 327.

¹¹⁰ Ibidem, s. 331.

¹¹¹ F. Kulej, *Polska flota wojenna w dawnych wiekach*, [w:] *Z dziejów oręża polskiego na morzu*, Gdynia 1968, s. 14.

¹¹² J. Samp, *Bedeker gdański*, Gdańsk 1994, s. 26–28.

¹¹³ A. Bochniak, *Historia sztuki nowożytnej*, t. 1, Warszawa–Kraków 1983, s. 177.

¹¹⁴ W. Łygaś, op.cit., s. 60–61.

¹¹⁵ Ibidem, s. 72.

Król Kazimierz Jagiellończyk zawierając z Krzyżakami 19 października 1466 r. traktat pokojowy w Toruniu gwarantował Gdańskowi korzyści polityczne i gospodarcze. Znalazły one konkretny wymiar w formie przywilejów nadawanych miastu: 16 czerwca 1454 r. w Elblągu, 9 lipca 1455 r. w Piotrkowie, 15 maja 1457 r. i 25 maja 1457 r. w Gdańsku, 28 stycznia 1472 r. i 6 września 1477 r. w Krakowie. Przywileje te określa się jednym mianem – przywileje Kazimierzowskie (Priviligia Casimiriana). Przyczyniły się one do pomyślnego rozwoju miasta, gwarantując mu szeroką autonomię w sprawach społeczno-ekonomicznych i politycznych¹¹⁶.

Król potwierdził Gdańskowi wszystkie dotychczasowe nadane prawa i przywileje. Główne Miasto otrzymało wszystkie młyny znajdujące się na obszarze Starego i Młodego Miasta, tereny Osieka i zamku krzyżackiego, kilka wsi położonych na zachód od miasta, włości na Żuławach, obszar na północ od Szkarpawy aż po Zalew Wiślany, część Mierzei Wiślanej aż do ujścia Pasłęki. Przywilej gdański z 15 maja 1457 r. spowodował podporządkowanie Głównemu Miastu – Młodego i Starego Miasta. Zapewniono Gdańskowi monopol praw miejskich w promieniu 5 mil oraz gwarancje, iż na tym obszarze nie zostanie wzniesiony zamek¹¹⁷. Gdańsk otrzymał prawo do wydawania wilkierzy i uprawnienia do określania warunków, na jakich obcy kupcy Lombardowie, Flamandczycy, Anglicy, Holendrzy, Żydzi itd. mieli uprawiać w mieście handel¹¹⁸. Wprowadzono prawo składu, wzmocnione koniecznością przeładunku towarów ze statków morskich na rzeczne lub wozy. Król pozostawił miastu swobodę w sprawach podatkowych zastrzegając jedynie uzyskanie królewskiej zgody przy wprowadzaniu ceł morskich. Przywilej z 15 maja 1457 r. rozszerzał prawo swobodnego handlu zapewnił Gdańskowi swobodny przewóz towarów Wisłą z Polski, Litwy i Rusi. Król znosił cła lądowe i wodne i zobowiązał się do ich niewprowadzania, sprzyjało to rozwojowi handlu i swobodnemu przemieszczaniu ludności.

Na wybrzeżu zniesiono prawo brzegowe utrudniające podróżowanie kupcom. Funkcję trybunału morskiego powierzono Radzie Miasta. Gdańsk nabył uprawnienia menniczne do bicia srebrnej i złotej monety z podobizną i imieniem króla oraz herbem miasta. Władze miejskie otrzymały prawo obsadzania wszystkich stanowisk świeckich i duchownych w Gdańsku. W zamian Gdańsk zobowiązał się płacić rocznie kwoty 2 tys. złotych węgierskich, gościć króla wraz z dworem przez 3 dni w roku, wybudować dwór dla króla, stajnię na 200 koni oraz spichlerz dla zboża królewskiego. Król zachował prawo mianowania starosty zwanego burgrabią pośród 8 kandydatów (rajców) przedstawio-

¹¹⁶ A. Chodubski, op.cit., s. 54.

¹¹⁷ J. Stankiewicz, *Rozwój przestrzenny i demograficzny Gdańska*, [w:] *Historia Gdańska*, t. II: 1454–1655, red. E. Cieślak, Gdańsk 1982, s. 7–8.

¹¹⁸ Gwarantowało to monopol w handlu Gdańskowi; polegał on na tym, że „żaden Norymberczyk, Lombardczyk, Anglik, Holender, Flamandczyk, Żyd albo jakikolwiek obcy z każdego kraju” bez zgody Rady Miejskiej nie ma prawa ani zamieszkać ani prowadzić handlu w mieście. Kupiec żydowski traktowany był więc na równi z każdym innym kupcem spoza Prus Królewskich”. *Acten der Städtetage unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. von M. Toeppen, Bd. 1, Leipzig 1878, s. 701, cytowane za: Z. H. Nowak, op.cit., s. 25.

nych przez Radę Miasta oraz proboszcza kościoła NMP. Przywilejem z 6 września 1477 r. król zastrzegł sobie prawo apelacji od wyroku sądów gdańskich w sprawach świeckich, zaś w duchowych do biskupa wrocławskiego, znosząc odwołanie do cesarza i papieża¹¹⁹.

Podsumowując, należy wskazać, iż w średniowieczu migracje ludności charakteryzowały się znaczną dynamiką. Przybywali do Gdańska głównie imigranci z dolnych Niemiec (Westfalii, Saksonii), Lubeki, Holsztynu, Meklemburgii, Turyngii, Hestii, Śląska, Czech, Moraw, Skandynawii, Flandrii, Holandii, Anglii, Prus, a także z Pomorza Gdańskiego, Żuław i Powiśla. Migracje z połowy XIV w. i początku XV w. wywarły wpływ na społeczne i etniczne oblicze Gdańska. Wśród imigrantów znaczną grupę stanowili przybysze z Niemiec, co wpłynęło na stosowanie w życiu codziennym języka niemieckiego. Przybysze z zewnątrz trudnili się głównie handlem, rzemiosłem, często piastowali kierownicze stanowiska w organach miejskich (głównie Niemcy). Istotną grupę wśród imigrantów w Gdańsku stanowili zakonnicy (Cystersi, Benedyktyni, Dominikanie, Karmelici, Franciszkanie i siostry Brygidki), którzy przybywali z domów zakonnych różnych państw europejskich.

Gdańszczanie opuszczali swoje miasto głównie w sprawach handlowych, a także edukacyjnych. Udawali się na studia do europejskich ośrodków uniwersyteckich. Odbywali podróże w sprawach dyplomatycznych, jako przedstawiciele władz miejskich, brali udział w zjazdach hanzeatyckich. Z wymianą towarów i ludności związane było przenoszenie wzorców, co znalazło odbicie w architekturze i sztuce miasta. Przyczyniło się do powstania specyficznej strefy kulturowej obejmującej miasto nadbałtyckie. W średniowiecznym Gdańsku ustawodawstwo miejskie regulowało warunki nabycia obywatelstwa miasta przez obcych przybywających do miasta i określało warunki handlu i funkcjonowanie rzemiosła.

---

¹¹⁹ E. Cieślak, Cz. Biernat, op.cit., s. 89–95.